

ELŐSZÓ

2020 őszén keresett meg a Magyar Rádió szerkesztő-riportere, Takács Tibor, hogy adnék-e néhány tudományos interjút a Kossuth Rádió *Édes anyanyelvünk* című, naponta jelentkező műsora számára. Arra kért, hogy csináljunk pár műsort egyes szólásaink és közmondásaink háttéréről. Örömmel mondtam igent a felkérésre, bár akkor még nem sejtettem, hogy ebből hosszan tartó és intenzív munkakapcsolat fog kialakulni. De mivel fontosnak érzem a nyelvtudománynak a minél szélesebb közönséggel való megismertetését, szívesen álltam kötélnek, annál is inkább, mert úgy gondolom, hogy a nyelvtudománynak talán legérdekesebb területe éppen az, amiről műsort akarunk csinálni. Ez ugyanis nemcsak a nyelvi adatokkal foglalkozik, hanem tömördek művelődéstörténeti és néprajzi ismeretet is közvetít, amelyek által bepillantathatunk a régi korok szokásaiba is.

Nagyjából negyedszázada foglalkozom a szólások és közmondások kutatásával. Először elkészítettem a magyar szólások és közmondások példákkal is illusztrált szótárát (2003 és 2013), később *„Állati” szólások és közmondások* címmel egy szórakoztató szólésmagyarázó munkát (2005), majd *Bevezetés a frazeológiába* címmel egy a szólás és közmondás elméleti alapjait bemutató nyelvtudományi segédkönyvet (2007). Sokat foglalkoztam az állandósult szókapcsolatok történeti változásával is, az ezeket a kérdéseket vizsgáló monográfiám *Történeti frazeológia* címmel 2021-ben jelent meg. Míg ezeken dolgoztam, rengeteg olyan ismeretre, tudásra tettem szert, ami a különböző szólésmondások eredetével, irodalmi vagy mitológiai forrásával, valamint a mögöttük álló munkafolyamatokkal, esetleg folklórhagyományokkal kapcsolatos.

Az első felkérés óta több év telt el, s már közel 230 ilyen rádió-interjú készült el. Igazán öröm volt szembesülni azzal, hogy annak ellenére, hogy ma már kevesebben hallgatnak rádiót, számos ismerősöm megállított azóta azzal, hogy hallotta valamelyik műsort, s mennyire érdekesnek találta. Ennél is meglepőbb, amikor ismeretlenek is ugyanezt mondják, így például az a budapesti taxis, aki

megismerte a hangomat, s elmondta, hogy gyakran hallja ezeket a műsorokat az autóban, s mennyire szereti őket.

Ezért amikor Kiss Gábor, a Tinta Könyvkiadó igazgatója, aki legtöbb eddigi könyvemnek is a kiadója, 2025-ben azzal keresett meg, hogy ő is rendszeres hallgatója ezeknek a műsoroknak, s mi volna, ha készítenénk az adások egy részéből az érdeklődő olvasókörzség számára egy könyvet is, rövid gondolkodás után ígert mondtam az ötletére. Ehhez Takáts Tibor segítségével megkaptam az összes elhangzott adás hangfelvételét, ebből kiválogattam néhány témakörhöz tartozóan összesen 57 adást, majd a kiadóval együtt megkértük az MTVA engedélyét az adások szövegeinek a könyvben való felhasználásához, amit meg is kaptunk, ezúton is köszönöm a hozzájárulást.

A hanganyagok alapján elkezdtem megírni az egyes fejezeteket. Ezek felépítése megegyezik a rádióműsorok szerkezetével: az elején elhangzik egy pár mondatos bevezető, utána pedig a riporter kérdések nyomán az egyes szólások és közmondások történetével kapcsolatos fejtegetések következnek. A fejezetek elég rövidek, hiszen az elhangzott műsorok mindegyike öt perc időtartamú volt, ezért csak néhány kiválasztott szólás vagy közmondás tárgyalása fért ebbe az időkeretbe. A fejezetek ugyanakkor nem pusztá lejegyzései az egyes adásoknak, mert a szóbeli elhangzás miatt azokban elég sok töltelék-szó is volt, de ettől függetlenül is igyekeztem írásban szabatosabban fogalmazni, illetve jó néhány esetben ki is egészítettem, pontosítottam az ott elhangzottakat. Ugyancsak alakítottam kicsit a rövid bevezetők szövegén, azok ugyanis értelemszerűen az *adás* szót használva konferálták fel a műsort, én ehelyett a *fejezet* kifejezést használtam, s kihagytam a riporterre és a riportalanyra vonatkozó részeket is. Mindenütt megtartottam viszont a szövegeknek az ismeretterjesztő jellegét, és törekedtem arra, hogy írásban is élőbeszédszerűen, jól követhetően fogalmazzak, nem törtem meg az egyes állításaimat szakirodalmi hivatkozásokkal sem. Ez nem is lett volna indokolt, hiszen a rádióinterjúk sem előre megírt szövegek voltak, hanem korábbi szakirodalmi ismereteim nyomán spontán fogalmaztam bennük. Ezért megtalálható ugyan a kötet végén a *Felhasznált irodalom* jegyzéke, de ez inkább azokat a szólásgyűjteményeket tartalmazza, amelyekben az interjúkra készülve kerestem megfelelő példákat, il-

letve azokat a nagyobb szólásmagyarázó szakkönyveket, amelyek nem egy-egy szólás vagy közmondás magyarázatát tartalmazzák, hanem ilyen tanulmányok gyűjteményes összefoglalói. Közülük is ki kell emelnem Bárdosi Vilmos *Szólások és közmondások eredete* című szótárszerű kompendiumát (2015) és O. Nagy Gábor *Mi fán terem?* című könyvét (1979), ami a szólásmagyarázó munkák között olyannyira etalonná vált, hogy ezt a fajta kutatási irányt tréfásan „*mifántológia*” néven is említi a szakirodalom.

Szakirodalmi hivatkozások tehát sem az egyes megállapítások után nincsenek, de még az egyes szólásokat vagy közmondásokat tárgyaló bekezdések végén sem, ezek ugyanis gyengítették volna a szövegek olvasmányos jellegét. Így ugyanis – mivel mindegyik fejezetben legalább négy-öt szólásmondást tárgyaltam – ezek után mindig meg kellett volna bontanom a szöveget néhány szakirodalmi munkára való, legalább rövidített hivatkozással. Emellett számos olyan kifejezést is tárgyalok a könyvben, amelyeket régi szólásgyűjteményeink ugyan tartalmaznak, de a jelentésükkel és az eredetmagyarázatukkal nem foglalkozott a szakirodalom, így azokat magam próbáltam megfejteni. Aki egyes szólások esetében mégis bővebben utánaolvasna az esetleges szakirodalmi állításoknak, annak azt ajánlom, hogy az irodalomjegyzékben felsorolt szólásmagyarázó munkákban – elsősorban a fentebb említett két könyvben – nézze meg, hogy azok tárgyalják-e az illető kifejezést, mert azok nyelvtudományi munkák lévén az egyes magyarázatok után felsorolják a vonatkozó szakmunkákat is. Ennek a kötetnek a szövegei viszont a rádióban hangzottak el, elsődleges céljuk a tudományos ismeretterjesztés volt, nem pedig a szakirodalmi összefoglalás, így itt a részletes szakirodalmi hivatkozásoktól eltekintettem.

Mivel a kötetben olvasható fejezetek a rádióban gyakran egészen különböző időpontokban hangzottak el, óhatatlanul előfordul, hogy egy-egy szólásmondás különböző fejezetekben is felbukkan. Mivel azonban tematikusan mindegyik részben megvan a maguk helye, nem vettem ki őket sehonnan, csak néhol rövidítettem a magyarázaton – utalva arra, hogy másutt még további információk is olvashatók az illető kifejezés eredetéről.

A kötetben tárgyalt – magyar és idegen nyelvű – állandósult szókapcsolatok áttekintését segíti még a könyv végén levő *Szólás- és*

közmondásmutató, amelyben a kifejezések előfordulásuk oldalszámaival együtt szerepelnek. A könnyebb kereshetőség kedvéért egyes kifejezések gyakran többször is megjelennek a mutatóban: szótári alakjuk első elemének alfabetikus sorrendjében, de vezérszavaik ábécébeli helyén is.

Kinek ajánlom a könyvet? Az eddigiekből is látható, hogy munkám – bár háttérében sokféle nyelvtudományi, művelődéstörténeti és néprajzi szakmunka feldolgozása húzódik meg – nem száraz, nyelvészeti elemzés akar lenni, hanem sokkal inkább szórakoztató és tanulságos olvasmány. Amint fentebb is írtam: meggyőződésem, hogy vannak a nyelvtudománynak olyan területei, amelyek kifejezetten érdekesek: a szólásokkal és közmondásokkal foglalkozó tudományág, a frazeológia mindenképpen ezek közé tartozik.

Munkámat többféle „célközönségnek” szánom. Haszonnal forgathatják nyelvészek is, akiket a szóláskutatás, különösen a szólásmagyarázat foglalkoztat, számukra azonban mindenképpen ajánlom az említett szólásmagyarázó szakkönyvek tanulmányozását is.

Elsősorban azonban a nagyközönségnek ajánlom munkámat: azoknak, akik nem a kutatás vagy a tanulás szándékával közelítenek könyvemhez, hanem csak élvezetes olvasmányt keresnek benne. Meggyőződésem, hogy ők is igen tanulságosnak, egyúttal szórakoztatónak fogják találni, emellett betekintést kaphatnak régi korok szokásaiba is. A rövid, három-négy oldalas fejezetek pedig szinte csábítanak az olvasásra, hiszen a könyv gyakorlatilag bármikor letehető és újra folytatható.

Miért választottam a könyv címéül a *Lássuk a medvét!* fordulatot? Azért, mert ez kifejezetten tükrözi az írói szándékot, hiszen arra szólít fel, hogy 'térjünk a lényegre, járjunk utána a dolgoknak'. Másrészt céloz arra is, hogy ez egy szólásmagyarázó munka, hiszen ennek a kifejezésnek is nagyon érdekes az eredete. Mivel a *medvével* kapcsolatos szólásokról nincs külön fejezet a könyvben, kedvcsinálóként röviden összefoglalom, miként keletkezett a fordulat. Mai ismereteink szerint a kifejezés egy a 19. század harmincas, negyvenes éveiből származó anekdotához kapcsolódik, Jókai *A magyar nép adomái* című munkájában írja le a létrejöttét. Eszerint egy Kecse-

mét környéki tanyán lakó gányó (dohánykertész) elment egy másik gazda pajtájában rendezett korabeli komédiára. Ő maga igazából amolyan medveheccre számított, azaz egymás ellen hergelt medvék összecsapását várta, ám amit látott, valami unalmas német nyelvű színdarab volt hosszú beszédekkel. Egyre türelmetlenebbül várta, mikor lesz már vége a párbeszédnek, mígnem egyszer csak lekiáltott a kakasülőről: – Nem ér semmit az a sok beszéd, ifjasszony, nem ütjük avval el: *lássuk a medvét!*

Lássuk hát mi is, tegyük egy szórakoztatóan tanulságos sétát a szólások és közmondások varázslatos világában!

Szegeden, 2026 áprilisában

Forgács Tamás